

Ткаченко Т.І.

УДК 338.48:334.012

ДО ОСНОВ МЕХАНІЗМУ ФОРМУВАННЯ КЛАСТЕРІВ У ТУРИЗМІ

Постановка проблеми. Пріоритетність розвитку туризму в господарському комплексі національних економік демонструється на прикладі багатьох країн. Активізація залучення України до світового туристичного простору потребує нових підходів в організації та веденні бізнесу. Приєднатися до міжнародних туристичних процесів і ефективно конкурувати на світовому ринку туристичних послуг можна тільки на основі використання усіх можливостей країни або регіону, їх ресурсів, окремих підприємств різних видів економічної діяльності.

У зв'язку з вищезазначеним виникає необхідність розвитку туризму на основі кластерів, в яких будуть використовуватися можливості та враховані партнерські інтереси влади, бізнесу та населення. Крім того, розвиток туристичних кластерів сприятиме активізації позитивних соціально-економічних процесів та підвищення мультиплікаційного ефекту на рівні регіону та країни.

Разом з тим **аналіз публікацій** показує, що можна відзначити недостатню кількість досліджень, які б, комплексно описували теоретико-методологічні основи формування кластеру, а також – враховували б галузеву (наприклад, туристичну) специфіку такого явища (Волкова Н.Н. [1], Рекорд С.І. [1], але при цьому не визначають їх особливості й розкривають лише параметри взаємодії учасників. У теоретичному плані існують окремі розробки щодо вирішення зазначеної проблеми, проте вони носять несистемний характер. Тому, з однієї сторони – недостатня теоретична розробленість проблем щодо розроблення механізму формування туристичних кластерів, а з іншої – її значне практичне значення для економіки країни, обумовили тему статті. Тому **метою статті** є обґрунтування необхідності побудови туристичних кластерів які ведуть до найбільш ефективного використання туристсько-рекреаційного потенціалу регіону (декількох регіонів, країни) у процесі формування і реалізації туристичного продукту дестинації шляхом об'єднання зусиль науки, бізнес-структур, державних та місцевих органів влади, громадських організацій в єдиний комплекс. Реалізація зазначеної мети потребує вирішення комплексу завдань щодо створення необхідних передумов, зокрема конкретного механізму формування, функціонування і розвитку туристичних кластерів в Україні.

Виклад основного матеріалу.

У сукупності складових поняття «механізм», що на сучасному етапі використовуються науковцями стосовно господарських процесів, а саме вертикального або горизонтального управління явищами і процесами у часі та просторі, основи якого обґрунтував відомий російський вчений Круглов М.І. [3], найбільш складними залишаються конкретні фактори організаційно-правового і економічного характеру, що обумовлюють формування і ефективне функціонування туристичних кластерів.

В основі *ринкових факторів функціонування механізму* різних моделей туристичних кластерів, на наш погляд, знаходяться *потреби туристів* і відпочиваючих, їх платоспроможний попит. В ареалі певної місцевості (територіальної одиниці) вони зосереджуються завдяки комплексу ресурсів природного і штучного характеру. Надалі вони мають прояв у потенційному або сформованому і запропонованому для реалізації туристичному продукті з використанням існуючої загальної та спеціальної інфраструктури туристської дестинації.

Серед факторів важливими, але недостатньо дослідженими є особливості особистості як туриста, основні засади процесу ухвалення рішення споживачем про подорож, детермінанти формування платоспроможного попиту – соціальні, економічні та психологічні: доходи та структура витрат населення, його купівельні фонди, наявність і величина вільного часу, рід занять, сімейний стан та соціальна підтримка

держави, відкритість кордонів і спроможність вільно пересуватися по території країни, умови прописки, правила поселення для проживання у засобах розміщення, наявність житла на ринку нерухомості, розвиненість інфраструктури туризму та ін.

Попит на туристичний продукт формується у його потенційних споживачів досить суб'єктивно. Це призводить до ускладнення прогнозування та вивчення тенденцій споживання. Факторами, що впливають на туристський попит, крім суто біологічних, є економічні, політичні, демографічні, соціальні, також психологічні (мода, настрої, прагнення до наслідування). Отже, важко оцінити реальність попиту на певний туристичний продукт на певній території.

Специфічними показниками, що характеризують інтенсивність попиту в кожній окремій країні або регіоні, є схильність населення до подорожей – основа мотивації туристських поїздок. Сучасна туризмологія виокремлює два види показників схильності населення до подорожей:

1. Нетто-рівень схильності до подорожі. Показник визначається як відсоток від загальної кількості населення, яке здійснює принаймні одну туристську поїздку за певний період часу. Цей показник, як свідчать дослідження, ніколи не може дорівнювати 100%. Для економічно розвинених країн його максимальне значення знаходиться на рівні 70-80%.

2. Рівень загальної схильності до подорожі. Цей показник визначається як процентне співвідношення кількості здійснених туристських поїздок до загальної чисельності населення. У цьому випадку зростає значення другої та третьої поїздки, які здійснює турист. Тому рівень загальної схильності до подорожі може перевищувати 100%. У деяких західноєвропейських країнах цей показник часто досягає 200%.

Основними соціально-економічними факторами впливу на показники схильності населення до подорожей є рівень доходу, урбанізації, освіти та мобільності туристів.

Одним із важливих підходів до визначення сутності попиту в туризмі є оцінка детермінант споживчої поведінки – дій пошуку споживачем необхідної інформації і прийняття відповідного рішення про подорож. Стосовно цього питання цікавою, на наш погляд, є модель Н. Шмолла [4]. У контексті основ аналізу споживчої поведінки ця своєрідна модель є спробою узгодити пропозиції туристської дестинації з діями та намірами особи, яка готується до подорожі. Ця ідея дозволила нам розробити власну модель бачення реалізації цієї проблеми з урахуванням специфіки вітчизняного споживача туристичних послуг та існуючих економічних умов у країні, яка на відміну від наведеної вище моделі більш чітко узагальнює фактори зовнішнього середовища та індивідуальних особливостей людини стосовно прийняття рішення про подорож [5, с. 27].

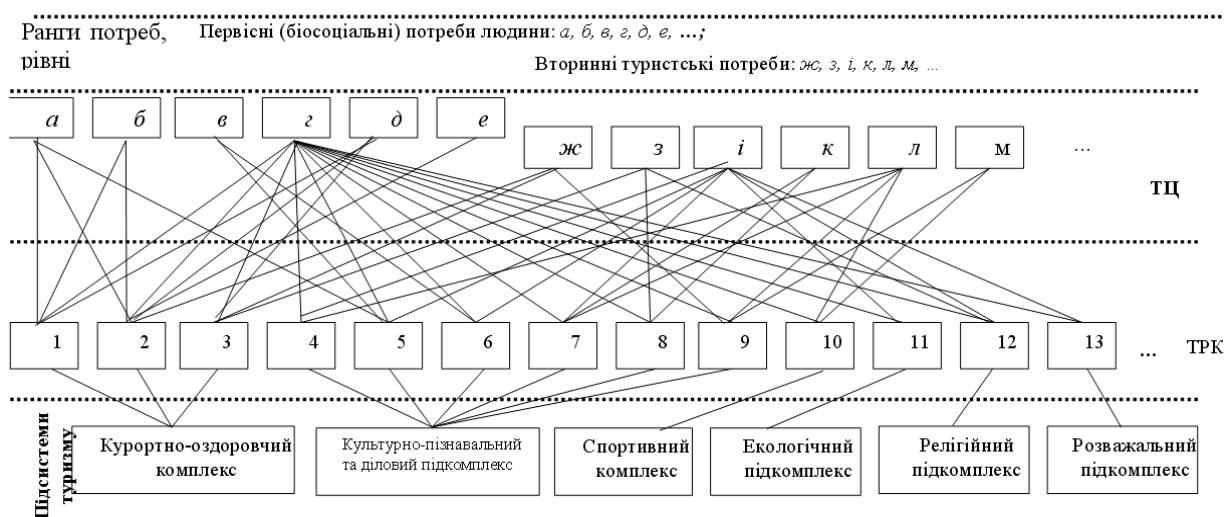
Світова статистика свідчить не тільки про зростання обсягів туристських потоків, але й про якісні зміни у структурі попиту, насамперед, за мотивами та цілями. Природні потреби людей до рекреації (відновлення фізичних, психологічних та духовних сил) і відпочинку в епоху техногенних катастроф, зростання напруженості праці й урбанізація зумовлює зростання попиту на такі види туризму, як wellness-туризм, екологічний, природний, сільський та зелений, спра-туризм, культурно-пізнавальний та релігійний.

Якісні зрушення у структурі попиту зумовлюють відповідні зміни у сегментації туристичного ринку. В основі структури туристичного комплексу у функціонально-галузевому відношенні є змінні пріоритети щодо задоволення *біосоціальних потреб*. Таке поєднання туристичного (рекреаційного) обслуговування з певним набором первинних біосоціальних потреб і відповідно сформованого комплексу послуг вчені пропонують називати первинним рекреаційним (туристсько-рекреаційним) циклом [6, с. 248].

Практика туризму оперує комбінаціями та наборами туристично-рекреаційних послуг, формуючи комплексний пакет, який, зазвичай, опосередкований сукупністю видів туристичної (рекреаційної) діяльності, які можна назвати кластерами. Беручи за основу ці міркування, може бути запропонована функціонально-галузева структура туризму, підґрунтям якої є взаємозв'язок між ланками, циклами, типовими комбінаціями циклів природних потреб людини та кластерами, поєднанням кластерів підсистем туризму, в яких реалізуються ці потреби у локальних та національних дестинаціях (рис. 1).

Теорія кластеризації базується на засадах просторової концепції світогосподарства і за окремими положеннями перетинається з теоріями глобалізації, регіоналізації, а в туризмі – з теорією дестинацій. Однак, якщо в теорії формування і ефективного функціонування дестинацій об'єктом дослідження є туристичний продукт території, то в теорії кластеризації – сукупність різних інституційних одиниць (інтегрована група суб'єктів господарювання, організацій і закладів), діяльність яких знаходиться на одному рівні, а саме туристичній, сфері бізнесу і направлена на формування, просування і реалізацію туристичного продукту на другому, тобто на різних ієрархічних рівнях. При цьому основною ознакою кластера в туризмі є наявність стійких економічних зв'язків між його суб'єктами, які орієнтовані на задоволення суспільних потреб в рекреації та відпочинку.

Кластеризація в туризмі, як вірно вважає російський вчений Адамова К.З., є індикатором глобалізаційних процесів, що охоплює множину галузей економіки» [7, с. 1]. У зв'язку з цим слід наголосити на *просторово-галузевій концепції теорії кластеризації з класифікацією* кластерних господарських утворень в туризмі диференційовано за масштабами, географічною та видовою ознаками. Так, за масштабами можна виділити глобальні, національні, регіональні, транскордонні та міжрегіональні, локальні туристичні кластери. Як правило, система локальних кластерів формує регіональні кластери. За видовою ознакою локальні туристичні кластери можуть бути представлені, зокрема, суб'єктами, що організують екскурсійні маршрути.

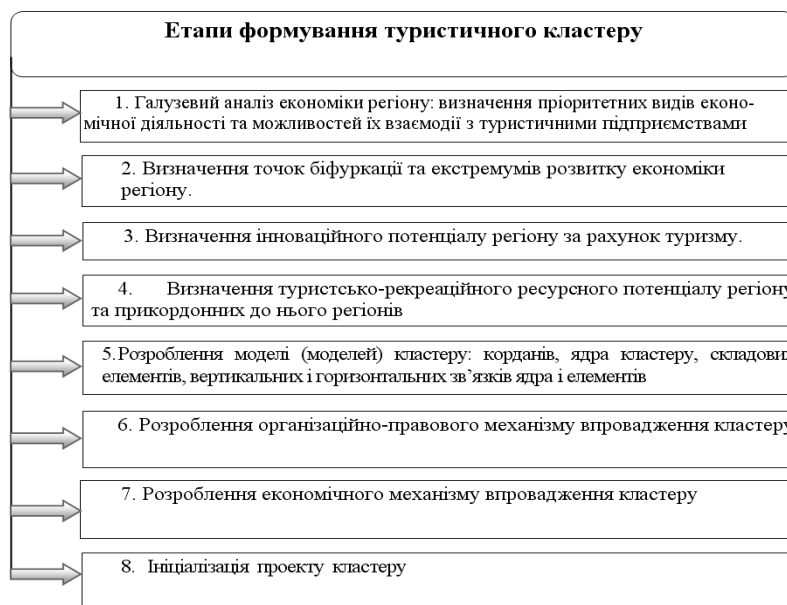

Умовні позначення: Туристично-рекреаційні кластери (ТРК): 1 – курортно-лікувальний відпочинок, 2 – курортно-історико-культурний туризм, 3 – спортивно-оздоровчий відпочинок, 4 – пізнавальний туризм, 5 – історико-етнографічний туризм, 6 – історико-культурний туризм, 7 – науковий туризм, 8 – діловий туризм, 9 – сільський зелений туризм, 10 – спортивний туризм, 11 – ландшафтно-екологічний туризм, 12 – релігійний туризм, 13 – розважальний туризм. Первинні (біосоціальні) потреби населення: *a* – їжа, *б* – сон, *в* – одяг, *г* – транспорт, *д* – побутове обслуговування, *е* – медичне обслуговування, *ж* – культурна програма (розваги), *з* – спорт, *і* – пізнавальна діяльність, *к* – безпека, *л* – зв'язок, *м* – банківське обслуговування.
Туристський цикл – ТЦ.

Рис. 1. Кластерна модель видів туризму у взаємозв'язку з потребами людини.

На думку російських вчених, службовців і практиків в процесі забезпечення ефективного державного і регіонального регулювання економіки, підвищення її конкурентоспроможності на світовому ринку кластерний підхід навіть в умовах фінансово-економічної кризи є одним з дієвих інструментів. При цьому важливим напрямом реалізації інноваційного підходу в процесі кластеризації в туризмі є державно-приватне партнерство між наукою, державою, освітою і бізнесом [8, 11].

Формування туристичних кластерів на інноваційних засадах пропонується здійснювати послідовно за певними етапами (рис. 2), які видозмінені нами за послідовністю і певним змістом на відміну від пропозицій російських вчених д.е.н. Захарова Олександра Миколайовича (професор МДІМВ(У) МІДу Росії) та к.е.н. Ігнатієва Олександра Олександровича (докторант РЕУ ім. Г.В. Плеханова) [8].

Рис. 2. Алгоритм реалізації організаційного механізму утворення туристичних кластерів.

У формуванні організаційно-правового механізму пріоритетна роль повинна належати державі. Сучасна державна і регіональна влада повинна взяти на себе координуючу функцію, виступати активним ініціатором і, що важливо, учасником інноваційних проектів щодо утворення і функціонування туристичних кластерів. Додатковими до існуючих форм державної фінансової підтримки розвитку підприємств в окремих сегментах туристичного ринку (наприклад, санаторно-курортне лікування і оздоровлення) у формі надання дотацій, спрощення податкової системи, могли б бути доповнені

інформаційною підтримкою (організація і проведення ярмарок, виставок), фінансування наукового обґрунтування інноваційних проєктів та освіти для навчання і підвищення кваліфікації персоналу.

Роль суб'єктів господарювання в туристичній сфері та профільних асоціацій, науки, освіти, – в ініціації та обґрунтування видового складу туристичних кластерів для конкретного регіону.

Закордонний та, зокрема, досвід Росії свідчить про дієвість туристичної державної політики з використанням кластерної моделі. Так, у Російській Федерації розроблено пакет законодавчих і програмних документів державного значення, регіональні нормативно-правові акти в пріоритетних для розвитку туризму регіонах. Урядом РФ схвалений такі документи, як проєкт «Концепции кластерной политики в Российской Федерации», Федеральний закон від «Об особых экономических зонах в Российской Федерации», «Методические рекомендации по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации» [11, 12, 13]. У Республіці Бурятія, Калінінградській області, Краснодарському краю та інших розроблені конкретні програми формування і розвитку саме туристичних кластерів [14].

Висновки. Розробка програми формування і розвитку кластерів туристичних підприємств в Україні тільки розпочинається. У зв'язку з проведенням Євро-2012 фактично такий кластер було утворено, але функціонував він як тимчасовий за ініціативою державних і виконавчих органів влади. Є і інші приклади формування туристичних кластерів, а саме в сегменті зеленого, сільського, оздоровчо-рекреаційного типу. Така практика ініційована від суб'єктів господарювання, що, безумовно, також може мати місце. Однак, цілеспрямований розвиток і впровадження кластерної моделі в туризмі, її ефективне використання потребує відповідного законодавчого, глибокого наукового, нормативного і методичного забезпечення.

Джерела та література:

1. Волкова Н. Н. Промышленные кластеры / Н. Н. Волкова, Т. В. Сахно. – П. : Асми, 2005. – 272 с.
2. Рекорд С. И. Развитие промышленно-инновационных кластеров в Европе: эволюция и современная дискуссия / С. И. Рекорд. – СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. – 109 с.
3. Круглов М. И. Стратегическое управление компанией / М. И. Круглов. – М. : Русская деловая лит., 1998. – 768 с.
4. Купер К. Экономика туризма: теория и практика : т. 1 / К. Купер, Д. Флетчер, Д. Гильберт, С. Ванхилл, Е. Богданов. – СПб. : Омега, 1998. – 200 с.
5. Ткаченко Т. І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко. – 2-ге вид., випр. та доп. – К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 463 с.
6. Топчиев А. Г. Устойчивый туризм и экотуризм: тенденции и проблемы развития / А. Г. Топчиев, Циншен Ван // Устойчивое развитие экологического туризма на Черноморском побережье : сб. материалов симпозиума. – Одесса : ЦНТЭГГЙ, 2003. – С. 241-249.
7. Адамова К. З. Кластеризация в туристской отрасли как фактор глобализации : [Электронный ресурс] / К. З. Адамова. – Режим доступа : www.sgu.ru/files/nodes/32835/01.pdf
8. Захаров А. Н. Развитие государственно-частного партнерства в российском туризме : [Электронный ресурс] / А. Н. Захаров, А. А. Игнатьев // Вестник МГИМО. Серия : Экономика. – 2012. – С. 174-183. – Режим доступа : www.vestnik.mgimo.ru/files/18/22_Zakharov-Ignatev.pdf
9. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу : монографія / Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко та ін.; за ред. А. А. Мазаракі. – К. : КНТЕУ, 2010. – 569 с.
10. Tkachenko T. Formation of national tourism brand in the context of overcoming the consequences of the crisis / T. Tkachenko, M. Boyko // Economy and enterprises of European countries in overcoming the consequences of the crisis : VIII International Scientific Symposium (June 24-25, 2010). – K. : Kyiv National University of Trade and Economics, 2010. – P. 312-324.
11. Концепция кластерной политики в Российской Федерации : одобрена распоряжением Правительства РФ : [Электронный ресурс] // Поволжское отделение Рос. инженерной акад. – Самара, 2007. – Режим доступа : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ooria.ru/files/konc_klastern_259_10.doc.
12. Об особых экономических зонах в Российской Федерации: Федеральный закон от 22.07.2005 N 116-ФЗ (ред. от 30.11.2011) : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.rg.ru/2005/07/27/ekonom-zony-dok.html>
13. Методические рекомендации по реализации кластерной политики в субъектах Российской Федерации: приказ Минэкономразвития РФ от 26.12.2008 N 20615-ак/д19 : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : kpfu.ru/docs/F1523954635/cluster_zakon_pf.doc
14. Ведомственная целевая программа «Формирование и развитие кластерных образований в Воронежской области в 2011 - 2013 годах» : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://base.consultant.ru/regbase/cgi/online.cgi?req=doc;base=RLAW181;n=47952>